

СТУДЕНИЦА У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

Трагајући за поменима Студенице у усменој књижевности и инспирацијама које је она морала представљати за народне певаче и казиваче, застали смо пред чињеницом да о њој нема ниједне очуване народне песме, и само мали број забележених прозних казивања. С друге стране, нема готово ниједног симбола толико присутног у духу и уму српског народа, ниједног толико очуваног и делотворног у његовој историји и традицији, колико је то она. Не представља ли Студеница, да применим речи Пиндарове које је изговорио Војислав Бурић поводом лика светога Саве¹⁾ — ону велику тему пред којом и велики песник може да занеми.

О зидању Студенице нема ниједне целовите, посебне песме, као о Дечанима,²⁾ Раваници,³⁾ Манасији,⁴⁾ Девичу.⁵⁾ Па ипак, нема ниједне народне песме у чијем каталогу задужбина она не заузима почасно место. Ако су народни певачи у својој бескрајној добронамерности и поносу на српски средњи век, понекад грешили у именима ктитора, Студеницу су непогрешиво приписивали Немањи, а посредно или непосредно остале задужбине, с правом, Немањићким владарима.

Тако ће непознати народни певач, као одговор на негирање постојања националних вредности: — Ви нејмате таковијех цркви! — у пуном емотивном набоју, али без врећања, са истанчаним чулом за дух времена, у сјајној идејној синтези, супротставити туђој, латинској цркви, своју веру, оличену у величанственим грабеви-нама својих владара:

¹⁾ Војислав Бурић, *Лик светог Саве у књижевности*, Међународни научни скуп, Сава Немањић — Свети Сава, САНУ, Научни скупови, књ. VII, Београд 1979, стр. 230.

²⁾ Богољуб Петрановић, *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*, II, бр. 11, Београд, 1867; Миладиновци — Зборник, 1861—1961, бр. 47 (*Дечански манастир*), стр. 55—56; И. С. Јастребов, *Обичаи и пјсни турецких Сербовъ, С. — Петербургъ*, 1886, стр. 239—240.

³⁾ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, бр. 34 и 35, Просвета, Београд, 1958; *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, II, бр. 28, САНУ, Београд, 1974.

⁴⁾ *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, књ. VI, Београд, 1899, бр. 28.

⁵⁾ *Исто*, бр. 29.

„Ви сте мудри, господо латинска,
јесте мудри, ал' зборите лудо;
Да ви знате наше намастире,
наших славних цара задужбине,
какови су и колики ли су!“

А њихову величанствену, историјску, културну, просторну панораму, појачану анафором, откриће Студеницом:

„Да видите лавру Студеничку,
недалеко од Новог Пазара!
Да видите Бурђеве Ступове
код Дежеве, старијех дворова,
задужбине цара Симеуна!
Да видите чудо невиђено
бјел Вилиндар усред Горе Свете...“⁶⁾

У песми коју је Вук Караџић добио од Слепе Степаније, као и у Вишњићевој варијанти⁷⁾, Немања је сасвим одређено саградио цркву „на Влаху Староме“. У Степанијиној интерпретацији:

красну славну мајци задужбину,
својој мајци, царици Јелени,
вјечну кућу на ономе св'јету
да с' у њојзи поје летурђија
оног свијета као и овога...⁸⁾

Са невероватном тачношћу Слепа Степанија исказује суштинске токове оновремене „отачаствене“ литературе, како ју је одредио Димитрије Богдановић — „целе у литургијској функцији“⁹⁾

У рукописној варијанти из Вукове заоставштине, Студеницу испод Брвеника гради Сава:

Родитељу цару Симеуну,
Да се њему поје летурђија
Без промене до суда страшнога;¹⁰⁾

што представља историјски потврђену Савину иницијативу. „Сва је вероватноћа, по речима Мирјане Татић-Бурић, да је Богородица Студеничка управо део оне историје кад се у свести монаха Саве родила мисао слична оној у сну Навуходоносоровом, по тумачењу пророка Данила, да је борба за веру сазрела, превазишла токове теорије и постала делотворна.“¹¹⁾

Посебно и веома занимљиво питање је та посредничка улога Савина, у односу на Симеона. Војислав Ј. Бурић је пишухи о Немањином циклусу у студеничкој, сопоћанској и грачанској капели,

⁶⁾ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Просвета, Београд, 1958, бр. 36 (*Милош у Латинима*).

⁷⁾ Исто, бр. 23, стр. 103 (*Опет Свети Сава*).

⁸⁾ Исто, бр. 22, стр. 101 (*Свети Сава*).

⁹⁾ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1980, стр. 161—162.

¹⁰⁾ *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића, књига друга*, САНУ, Београд, 1974, бр. 14, стр. 27.

¹¹⁾ Мирјана Татић-Бурић, *Студеничка Богородица Кириотиса*, Осам векова Студенице, Зборник радова, Београд, 1986, стр. 195.

и уопште о односу Савиних и Стефанових слика о Немањи, дошао до закључка да „су се творци иконографских решења на фрескама, ослањали углавном на оно што је Сава писао о Немањи“.¹²⁾ Народна поезија на свој начин, на таквом односу гради најпознатије песме. Сава је тумач Немањиних потеза, на његовим излагањима саздаје се Немањин лик, он објашњава „куд се дједе цар Немање благо“, њему се обраћају великодостојници, захваљујући њему обликује се у народној свести похвала и благослов за улагање у духовни мир и културно благостање, а не у освајачке походе:

Није бабо расковао благо
на нацаке и на буздоване,
ни на сабље ни на бојна копча,
ни добријем коњма на ратове,
већ је бабо потрошио благо
на три славна српска наместира...¹³⁾

Из песме у песму преносиће се као стални епитети, као природно-географске формуле, као просторно одређене ознаке манастира, „Студеница испод Брвеника“, „Студеница на Влаху Староме“, „недалеко од Новог Пазара“.

Студеница, и уопште Немањине задужбине су свеопшти узор српског православног духовног градитељства. Тако у песми број 47, из збирке Браће Миладиноваца о грађењу Дечана, сестра цара Степана саветује брата да гради манастир „как некога што градил Симеон“. Ослањање на традицију постаје пут истрајности и неуништивости:

Ден денеска манастир ми стојит

До денеска се пеит, и се прикажует...¹⁴⁾

У готово истоветној варијанти код Петрановића, сестрица Јелица захтева, на основу књига Староставних да славни цар Стјепан гради манастир Дечане:

Не... од сребра ни злата,
Већ као што га твој братац огради
Виш' Пазара, светог Симеуна...¹⁵⁾

Још је Иларион Руварац веома умесно запазио да су народне песме о зидању задужбина потекле из писане средњовековне књижевности, то јест из Савиног Житија св. Симеону: „Савино то кратко Житије св. Симеуна читало се у Студеничкој цркви кад би се год хришћански народ сабирао у Студеници да прослави помет

¹²⁾ Војислав Ј. Бурић, *Историјске композиције у српском сликарству Средњег века и њихове књижевне паралеле*, Зборник радова Византолошког института, 1964, VIII, стр. 78—79.

¹³⁾ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, бр. 22, стр. 101.

¹⁴⁾ Миладиновци — *Зборник*, 1861—1961, стр. 56 (*Дечански манастир*).

¹⁵⁾ Богољуб Петрановић, *Српске народне пјесме II*, бр. 11, стр. 95 (*Како су саграђени Дечани*).

првога господина земљи српској и ктитора првих српских манастира“.¹⁶⁾

Хришћански народ и његови певачи, много су мање, међутим, из црквених кругова црпши сижејно-чињеничку и мотивску грађу за своје песништво. Често се може установити и обрнут смер. Они су превасходно прихватили црквену и државну идеологију као духовну и политичку самосвест о свом постојању и трајању, а своју средњовековну државу, као спој краљевства и монаштва. У читавој јуначкој епизи, која опева „царство и господство српско“ и његову пропаст, у обиљу уметничких облика и нијанси задржаће се тај спој, можда најизразитије у две песме Старца Рашка: — *Зиданье Раванице*¹⁷⁾ и *Марита девојка и Рајко војвода*.¹⁸⁾ Прва ће с поносом дати каталог немањихких манастира и њихових ктитора, друга ће с тугом обликовати границе српског царства и родослов његових преминулих владара. О том споју ће проговорити Вук Караџић, опет стављајући Студеницу на прво место: „Намастири су ови, или саме зидине њихове једини остатци и споменици старе српске силе и господства...“¹⁹⁾

На том споју који је одржавала историјска традиција и упорно неговало православно монаштво градиће и устаничка Србија своју идеологију. У једном одломку из Мемоара Проте Матеје Ненадовића, испричаном начином меморате, у првом лицу, сазданом на живој, готово биолошкој присутности прошлости, овај спој сам прота објективизује на историјским чињеницама из 1813; „Ја прећем на Купинову, чујем да је верховни вожд у манастиру Фенеку. Отићем њему, где су били и свети краљ студенички и сви калуђери“.²⁰⁾ Прошлост и садашњост, на окупу за поколења која долазе. Прота не говори о моштима Стефановим, које су калуђери са собом донели, он говори о Светом краљу на истом реалном нивоу присутности као и о Карађорђу.

На вечери, напи се један од калуђера: „У здравље врховнога вожда, господара Борба Петровића, коменданта српскога!“ Калуђер живи, мисли, наздравља у обрасцима народне, косовске, кнежевске вечере, у заједничком, јединственом осећању и сећању. Карађорђе „... бризну шлакати и сузама лице му се обли. Дај ми сада онога јунака и иноверца кога се ништа не каса као нас, да се држи и не заплаче ако има и камено срце. Сва се вечера у плачевно позорје обрати. Ту је г. Јефтимије, ондашњи прота земунски... Студенички архимандрит Мелентије (Никшић), стари Василије (Радо-

¹⁶⁾ Иларион Руварац, *Цар Немање благо, Приложак испитивању српских народних песама*, Зборник Илариона Руварца, СКА, књ. СIII, Београд, 1934, стр. 526.

¹⁷⁾ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, бр. 34.

¹⁸⁾ Исто, бр. 10.

¹⁹⁾ Вук Стеф. Караџић, *Географическо-статистическо описаније Србије*, Даница за 1827, Сабрана дела Вука Караџића, VIII, Просвета, Београд, стр. 171—172.

²⁰⁾ Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Српска књижевност у сто књига, књ. 20, Матица српска — Српска књижевна задруга 1957, стр. 184.

окрњена у дубинском слоју, формирала је универзално стање духа, ментални став у нераскидивом континуитету који се испољавао повремено у емотивном набоју путем културно-историјских, духовних и уметничких образаца. Један од таквих трајних образаца је прилагођено усмено предање култу Немањића о клицању — кликовању предака.²⁵⁾ Веровање да хероји и преци долазе да помогну своје пшћенике, распрострањено још у античкој грчкој књижевности, веома живо у хагиографским легендама, обилато користи Стефан Првовенчани, пишући житије свога оца. Он говори о светом Борбу који избавља Немању из пећине, помаже му у бици код Пантина, али пре свега о светом Симеуну — српском светитељу, „брзом помоћнику у бедама“, моћном владару заштитнику, пореди га са светим Димитријем Солунским, који је спасао Солун од бугарског цара Калојана. Првенствено у функцији учвршћења легитимитета Немањића и своје сопствене владавине, Стефан Првовенчани описује како га је свети Симеон спасао од бугарског цара Борила и латинског цара Филандра, од Михаила, драчког деспота, од Андрије, мађарског краља.²⁶⁾ У Стефановој интерпретацији појављује се мисао о помоћи ради избављења отаџбине: „... тако и овај мој свети господин, помажући и чувајући отачаство своје, прободе овога злотора...“²⁷⁾ (Стреза). У Теодосијевој интерпретацији (у Житију светог Саве), која је много ближа усменом начину казивања, помоћ и заштита предака поред обележја чуда добија знатно израженији вид подршке отаџбини у невољи, вид помоћи светих ратника српским војницима, народу у целини, и представља колективну визију са стилским ознакама усменог културно-историјског предања које је „непоречиво истинито“ али и уопштавајуће:

„И отачаство своје, српску земљу, оба заједно, велим Симеон пречасни и свеосвећени Сава, утврђујући молитвама к Богу и бранећи чувају од најезде непријатељске, јављају се пред скуповима српских скипгара божји анђели у облику њихову послани од Бога молитвама њиховим на помоћ у биткама, тако да су многи од војника говорили — видесмо светог Симеуна и светог Сава пред нама у пукү како језде на коњима и то онога у смерном, иночком оделу а овога украшена светло светитељски...“²⁸⁾

Сугестивна слика пуна националног поноса и самосвести, живи свој живот у дубинама традиције и чувајући своју структуру и свој дух, појављује се после шест векова у новом запису, а у истоветној функцији: „Српски војници су 1912. године после битке на Куманову причали да су пред собом гледали као вођу Краље-

²⁵⁾ Вид. Веселин Чајкановић, *Клицање предака*, Мит и религија у Срба, СКЗ, Београд, коло LXVI, књ. 443, стр. 237—241.

²⁶⁾ *Живот Стефана Немање од Краља Стефана Првовенчаног*, Старе српске биографије, превео и објаснио Миљивоје Башић, СКЗ, коло XXVII, књ. 180, Београд, 1924, стр. 35—38; 61—67; 70—74.

²⁷⁾ Исто, стр. 65.

²⁸⁾ *Живот Светога Саве од Теодосија Монаха*, Старе српске биографије..., стр. 249.

вића Марка на коњу у облацима.²⁹⁾ А сељаци из околине Студенице су 1915. године тврдили да у гробницама нису ни Стефан Немања ни Стефан Првовенчани већ да су „отишли да спасу српску војску“.³⁰⁾ Историјска чињеница да су мошти Светога краља српски војници пренели у Подгорицу 1915, опет се транспоновала у поетски образац, у живу присутност српске православне и државотворне идеологије.

На један други начин, али у истој функцији, делотворног очувања националног, државног и верског континуитета, појављује се предање о лози која израста из „Симеоновог гроба“:

„У манастирима Хиландару и Студеници, по традицији, израсла је једна стара лоза из Симеоновог гроба, кроз јужни зид, напоље... Димитрије Аврамовић забележио је предање да то гробље лечи у случајевима кад супрузи немају породе“.³¹⁾

Преносећи на ниво реалног апстрактне појмове, а хришћанске библијске средњовековне симболе прихватајући као слику, као метафору или поребење, усмена књижевност гради свој, народни поглед на свет.³²⁾

Појам лозе и гробља одвајкада је употребљаван и у српској религиозној књижевности. Да наведемо само Стихире Теодосија Хиландарца где Теодосије описује како „Божастеног Духа благодаћу сабрани, веселећи се, Симеону, лозу благочашћа блажимо од које грозд чистоте Сава свештени израсте...“³³⁾ и где се у генеалогском-историјском и сликовном смислу идеја конкретизује прелазећи у животворни домен и ванкњижевну општељудску али и народну свакодневицу.

Та потреба за сликовном очигледношћу у фолклору представља један посебан, веома присутан вид његовог постојања, који делотворно функционише у оквиру система митског мишљења. Оно познаје само непосредно постојеће и непосредно делујуће. Односи у простору, времену поимају се као додири. У свим својим деловима су једна те иста ствар, замисао и стварност се идентификују, реч као исказ замисли има моћ стварања стварности. Биће и ствари, ако су икад била у додиру, остају у додиру за свагда. Имитација појаве представља појаву саму. Спољашња сличност у чулној појави са неком другом довољна је да се обе поистовете, јер слично производи слично.

Иако на први поглед потпуно затворен, митолошки систем са својом концепцијом света, живећи у вековној коезистенцији са

²⁹⁾ Исто.

³⁰⁾ Борбе Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Матица српска 1962, стр. 7—8.

³¹⁾ Леонтије Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Народни музеј Смедерево, Посебно издање књ. I, Смедерево 1965, стр. 51. („У Студеници та лоза данас не постоји, већ само натпис у мермеру из 1419, на овом месту где је она некада била.“).

³²⁾ Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, Београд, 1972, стр. 190.

³³⁾ Теодор Хиландарац, *Спомен светога оца нашега Саве, Првога архиепископа и учитеља српског*, Стихире, Србљак, књ. I, СКЗ, Београд, 1970, стр. 239.

логичко-естетичким системом управо је на нашем тлу створио једну својствену симбиозу која је достојна испитивачке пажње — нарочито на грађи културно-историјских, етиолошких и демонолошких предања.

Предања у вези са Студеницом појављују се у све три помешане врсте. Више или мање оплемењена хришћанским културним слојем, она чувају пре свега своје основно стилско-изражајне и мисаоне структуре. Највећи број их је повезан са светим Савом, обухватајући све познате његове атрибуте и домене његовог живота. Он се појављује и као културни јунак, демијург, учитељ, оснивач заната, велики путник, некада племенит а некад гневан, својим именом обележава низ локалитета и догађаја из којих ниче казивање.

Ослањајући се на „неку врсту чињенице“ да би уопште могло да настане, предање је увек ретроспективно и полази увек од резултата, од видљиве последице.

Купасти камен на ливади у месту Облик, у Студеничком срезу, настао је од стога сена који је Сава окаменио да казни косача који му није дао сена за коње. Народ верује да је камен лековит па откида по комадић. Спољашња сличност облика ретроспективно поистовећује две различите појаве објашњавајући настанак стене. Делотворност Савиних речи преноси на стену и његову магијску моћ а сваки делић идентификује са целином: „такав је и данас тај камен... и народ верује да је лековит па откида по комадић...“³⁴⁾

У горњој испосници светог Саве близу манастира Студенице извире из камена, у облику каце, „Савина вода“ — лековита је јер се у њој Сава купао. По другом, посреднијем, христијанизованијем тумачењу, ту је крштавао оне који су му ради тога долазили.³⁵⁾

Објашњење настанка неке предметне реалности, обичаја, особине, појава у историји, друштву тече најчешће путем визуелне асоцијације и идентификације:

Бели вијугави траг који се види на камену преко Рибника на левој страни реке је по народном казивању отисак змије од које је свети Сава спасао девојку која је радила у недељу.³⁶⁾

„Из великог вира реке Студенице аждаја је пошла да прождере девојку и момка занете љубавним разговором. Идући ка својој испосници, Свети Сава почне викати оним двома да бјеже од аждаје али га они нијесу могли чути од ријечне буке те им се аждаја приближи. Кад свети Сава види да их не може добити, викне, већ љут што ће оно двоје страдати; — Стани ало, окаменила се! и аждаја се намах скаменила. Свети Сава после викне и на оно двоје: — Шта сте се ту скаменили те не видите како вас хтједе аждаја прогутати? На те ријечи окамене се и они ондје, аждаја, момак и дјевојка могу се и данас на оном мјесту видети...“³⁷⁾

³⁴⁾ Забележио Т. Борбевих, Босанска вила, XIII, 1898, бр. 17, стр. 265.

³⁵⁾ Владимир Ђоровић, *Свети Сава у народном предању*, Београд, 1927, стр. 177—178.

³⁶⁾ Забележио Т. Борбевих, Босанска вила, XIII, 1898, бр. 17, стр. 282.

³⁷⁾ Владимир Ђоровић, *наведено дело*, стр. 182—183 (*Свети Сава и аждаја*).

Моћном делотворношћу Савиног присуства тумаче се у студеничком крају особине вода, дрвећа, плодности, јаловости. Сама риба је падала у руке у кориту Ибра које је свети Сава начинио замахом штапа у месту Грнцић.³⁸⁾

У овом тренутку би сувише дуго и приметно било образлагати укрштање ових митолошких слојева са хришћанским асоцијацијама. (Савину моћ над водама, тему риба и риболовства у Светом писму, о чему је писао прота Стеван Димитријевић,³⁹⁾ на пример). Можемо само рећи да је Савино деловање и кретање остало отиснуто у камену за вечност као доказ о „истинитости“ казивања, тако карактеристичног за предања.⁴⁰⁾ Остале су стопе, камене столице и постеле, отиснута ребра, издубљени отисци где му је глава била, трпеза и тако даље, све у студеничком крају. Остала су и култна места везана за Стефана Првовенчаног, као заштитника од хале, али и много већи број казивања о њему, као браниоцу од непријатеља.⁴¹⁾ „Шкрипа“ његовог ковчега предсказала је пропаст Србије, његова рука штити од куршума.⁴²⁾ Остало је „свето краљево дрво“ на месту где су се 1809. одмарали калуђери, преносећи Немањине мошти из Студенице у Враћевшницу. Кажу да је један сељак који је исекао дрвету грану, оболео и одмах умро.⁴³⁾

Поставља се питање да ли смо инсистирањем на митолошком, магијском систему мишљења, на визуелном доживљају, на конкретизацији симбола у суштини скренули са истраживања естетско-поетског доживљаја књижевног дела. И да ли се предања усменим књижевним делом могу сматрати? Наша наука о усменој књижевности их је, махом и одбацила, у сферу антропотографије, етнологије, историје, свакодневне комуникације углавном због њиховог искакања из појма строгих норми књижевне поетске форме. Њихова драж је, међутим, управо у једноставности поимања света, у могућности поистовећивања са њим, у слободи асоцијација, ограниченог једино, културно-националном, традиционалном баштином.

Вратимо се на биографију Савину и камену. Споља утпрошћена, једноставна, конкретизована — она у секундарном, повратном току, захваљујући постојању традиционалног историјског доживљаја добија мотивну, естетску и књижевну вредност. Највећи део предања, онај уметничко-емотивни, остварује се изван текста, у зајамном разумевању слушалаца и казивача који припадају истој усменој традицији. Зато је за предање најважнији доживљај, онај колективни, подстицајни, бременит емоцијом, као у најбољим примерима културно-историјских предања која су давно оплемењена хришћанском цивилизацијом чији смо и ми интегрални део.

³⁸⁾ Исто, стр. 182.

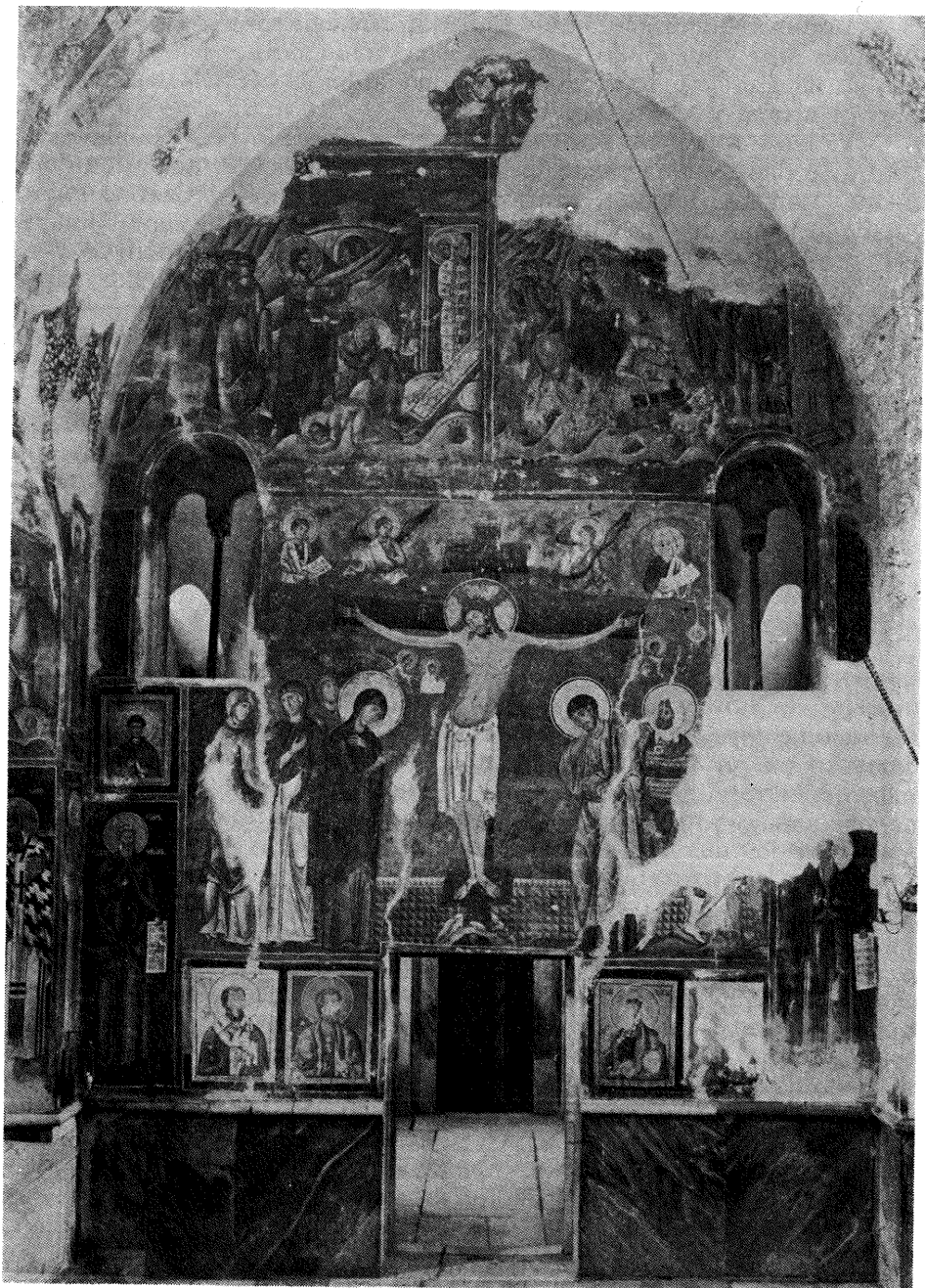
³⁹⁾ Ст. М. Димитријевић, *Свети Сава у народном предању*, Београд, 1926.

⁴⁰⁾ В. В. Горовић, *наведено дело*.

⁴¹⁾ В. Леонтије Павловић, *наведено дело*, стр. 318—321.

⁴²⁾ Исто, стр. 55.

⁴³⁾ Феликс Каниц, *Србија, Земља и становништво*, I, СКЗ, Београд, 1985, стр. 626—627.

Фреске на западном зиду Богородичине цркве у Студеници